

Efsaneyi Awan ê Zazayanê Çoligi¹

Xulasa

Rakimê mintıqaya Çoligi berz o. Ku u wareyi ina mintıqa zaf i, mintıqa dı têki deşt zi esti u heminê inan berz i. Miyanê ku, ware u deştan dı goli, dereyi, hêniyi zaf i, heyat dani mintıqa u şeklê cuyayışê şari ser tesir kenî. Ino tesir vatışanê Çoligican dı xaseten efsaneyanê Çoligi dı xu mocneno ra. Çimeyanê tarixi dı zey Bingöl, Cebaxçur nameyanê mintıqa ser têki efsaneyi viyereni. Ini efsaneyan dı motifê aw xu belli keno u ini nameyi zi awanê mintıqa ra yeni. Kultur u cuyê şarê Çoligi dı aw cayo muhim gena. Çoligici zaf qiyet dani awan u awan ser zaf efsaneyan vani. Aw cuyê Çoligican dı muqedes hesıbiyena u biya yo kult. Ina xebat dı Mintıqaya Zazayanê Çoligi ra efsaneyi ki awan ser i, arediyayi u tetkik biyi. Xebat dı zey gol, hêni u dereyan ser baweri u tecrubeyê Zazayanê Çoligi ifade biyo u cuyê şari dı cayê awan ameyo mocnayış. Anadolu dı sobina efsaneyi awan ra zi behs biyo u efsaneyanê Çoligi dir munasebetê inan ameyo vetış.

Kelimeyi Mifteyi: Efsane, Aw, Çolig, Zazayi, Cuyê Şari

Bingöl Zazalarının Sularla İlgili Efsaneleri

Özet

Bingöl coğrafyası rakım yönünden oldukça yüksektir. Bölgenin dağları, yaylaları fazladır, bölgede az da olsa ovalar da vardır ve bunların hepsi yüksektir. Bu dağların, yaylaların ve ovaların içinde göl, dere, pınar çok fazladır. Bunlar bölgeye hayat veriyor ve halkın yaşamını etkiliyor. Bu etki Bingöl halkının anlatılarında özellikle efsanelerinde kendini göstermektedir. Tarihi kaynaklarda Bingöl, Çapakçur gibi bölgenin isimleri üzerine bazı efsaneler geçmektedir. Bu efsanelerde su motifi ön plana çıkmaktadır, bu isimler de bölgenin sularından gelmektedir. Bingöl halkının yaşamında ve kültüründe su önemli yer tutar. Bingöllüler suya çok değer verirler ve su üstüne çok efsane anlatırlar. Su, Bingöllülerin yaşamında kutsal kabul edilir ve bir kült halini almıştır. Bu çalışmada Bingöl Zazalarının yaşadığı bölgelerden sularla ilgili efsaneler derlenmiştir ve incelemeye tabii tutulmuştur. Çalışmada göl, pınar, dere gibi sular hakkında Zaza halkının inançları ve tecrübeleri anlatılmıştır ve toplum hayatında suların yeri ortaya konulmuştur. Çalışmada Anadolu'da geçen sularla ilgili efsanelerden de bahsedilmiştir ve bunların Bingöl efsaneleri ile bağlantısı ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Efsane, Su, Bingöl, Zazalar, Halkın Yaşamı

Water-related Legends of the Zaza of Bingöl

Abstract

The geography of Bingöl is quite elevated in terms of altitude. The region has many mountains and plateaus, with a few plains, all of which are high. Within these mountains, plateaus, and plains, there are numerous lakes, streams, and springs. These water sources bring life to the region and affect the lives of the

1 Ina maqale tezê doktorayo ki bı nameyê "Hetê Sembolizmê Arketipi Ra Tehlilê Efsaneyanê Zazayan (Mıntıqayê Çolig)"ameyo hadrekerdış ra geriyaya.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl/Year: 2024 • Cilt/Volume: 10 • Sayı/Issue:20

Hidayet SAMUK

sermest00@gmail.com

Doktora, Bingöl-MEB

İsmail SÖYLEMEZ

soylemezismail@hotmail.com

Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih
Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları
Bölümü, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Orcid: 0000-0001-7000-3686

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Received: 22.07.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 06.08.2024

Makale Yayın Tarihi / Published: 29.12.2024

DOI: 10.56491/buydd.1520346

Atıf / Citation:

Samuk, H., & Söylemez, İ. (2024). Efsaneyê
Awan ê Zazayanê Çoligi. Bingöl Üniversitesi
Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 10(20), 6-14.

<https://doi.org/10.56491/buydd.1520346>

people. This influence is particularly evident in the narratives and legends of the Bingöl people. Historical sources mention several legends about the names of the region, such as Bingöl and Cebaxçur. In these legends, the motif of water is prominent, and these names are derived from the region's waters. Water holds a significant place in the lives and culture of the Bingöl people. Bingöl residents value water highly and tell many legends about it. Water is considered sacred in the lives of the Bingöl people and has become a cultural element. In this study, legends related to water have been collected and examined from the regions where the Bingöl Zazas live. The study describes the beliefs and experiences of the Zaza people regarding water bodies such as lakes, springs, and streams and highlights the role of water in their community life. Additionally, the study discusses legends related to water in Anatolia and reveals their connections with Bingöl legends.

Keywords: Legend, Water, Bingöl, Zazas, People's Life

Destpêkerdiş

Çolig mıntıqaya Anatoliya Rocveteyi dı Qısımê Fırato Corin dı ca geno. Rocveteyê Çoligi dı Muş, zımayê cı dı Erzirum u Erzingan, rocawanê cı dı Xarpêt u Dêrsim, verrocê cı dı zi Diyarbekir esti. Erdê Çoligi zaf kuye yo u Çolig dı 3000 metre ra zêd kuyi berzi esti. Ware u raşteyê kuyanê Çoligi 2000 metre ra cêr niyi. Deşti cı zi serê 1000 metreyi dı yi. Serê titikê kuyanê Çoligi dı zaf goli esti. Ware, kaşan u deştanê Çoligi dı zi zey hêni, dere, la, ro zaf awi esti. Ino sebeb ra Çoligi hetê awan u golan ra zaf zengin o. Ina zenginey cuyayişê Çoligican dı zi xu mocnena ra. Ini awan verco ra heta nika heyat dayo Çoligi u kulturê Çoligican ser zaf tesir kerdo. Ma ino tesiri çımayê nameyanê mıntıqaya Çoligi dı zi eşkeni bivin. Çımayanê tarixi dı mıntıqaya Çoligi ser panc nameyi viyereni. Çağlayan gore tarix dı silsileya kuyan ki bınateyê Kanireş (Karlıova) u Gımgım (Varto) dı ca geni ra vatên hezargoli(Bingol). Cayê bajarê Çoligo nıkayın çımayanê dewranê verinan dı “Ming-köl”, Dewro Miyanin dı çımayanê Bizans u Armeniyan dı “Cebaxçur”, çımayanê İslamiyan dı “Cebeli Cur” u çımayanê Usmaniyan u miyanê şarê ina mıntıqa dı şeklê “Çolig/Çewlig” viyereni(Çağlayan, 2008:9). Ini nameyanê Çoligi ra Cebaxçur u Bingol ser çımayanê tarixi dı têki efsaneyi vaciyeni u ini efsaneyi bı awan eleqedar i.

Ewliya Çelebi kitabê xu Seyahatname dı Kuyanê Bingoli ser hına vano: “ Vani Bingol (Hezar goli) labelê xeylê hezar goli esti. Ewela Gola Xızır, Gola İlyas, Gola Zülyezen, Gola Can, Gola Meryem, Gola Huvaren, Gola Bel'am...”. Ewliya Çelebi ini golan ra Gola Teyr ser yo efsaneyi hınayin neqıl kenê: “ Yo seydwani yo teyr kışeno u wexto ki a teyr awa ina gol dı şuweno teyr bena gani u gol dı geybiyena. Badê cu bı emrê Homayi hezar goli zahir beni u inan ra kamci gol, gola awa heyati ya geyb bena. Inay ra tera vani Gola Teyr. ” (Kahraman & Dağlı, 1999:140).

Sakaoğlu nameyê Bingoli ser hına yo efsane neqıl kenê: “ Dı ordiyi ina mıntıqa dı herb keni. İnan ra yo bê aw maneno, beno teyşan. Ino ordi ra yo qıfleyê eskeri şıno kuyan ra geyreno aw. Aw vineni, weni, pê yo çapıtı cayê aw işaret keni u yeni embazanê xu ra vani. Dıma qıfleyo bin seba aw werdiş şıno kuyan. Qomutanê yin şıno yo lewe oniyeno ki se ra zêd goli aseni. Qomutan mat maneno u vano ‘ İtya yo gol niyo, hezar gol i. ’. Ina mesele ra pey bajaro ki mıntıqaya herb dı roniyayo nameyê “Bingol”i giroto (Sakaoğlu, 1978:236).

Nameyo verin “Cebaxçur” ê Çoligi çımayanê İslamiyan dı şeklê “Cebel Cilayu” viyereni. “Cebel” yeno menaya “kuyi gemin”i, “cilayu” zi yeno menaya awa şıpın. Badê cu ino name bedilyeno beno Cebaxçur. Şarê ina mıntıqa nameyo verin Çewlig(Çolig) ê Çoligi şıxulneno. Ino name yeno menaya wareyo darın, awın, baxçeyin u duz. Şarê Çoligi miyanê xu dı hema zi ino name şıxulneno (Arda, 2006: 91).

Ewliya Çelebi nameyê Cebaxçur ser hına yo efsane neqıl kenê: Yo merdim esto, tera vani İskenderê Zulqarneyn. Ino merdim riwayetan gore wayirê dı estriyan o. Labelê İskender decê ini estriyan ver nêşkayni yo seat zi rehet rakowero. Semedê weşiya (şifa) xu xeylê zeman seyahat kenê, bı hezaran hekiman dır sohbet kenê la decê xu rê yo çare nêvineno. İskender yeno verê Kuyê Cebaxçuri dı xeyma xu roneno u awa Murati ra weno. Badê werdişê aw ra estriyanê İskenderi ra yo koweno. İskender wexto ki feydeyê awa Murati vineno, vano “ Çı cebax çur!”. Lisanê Makdisi dı cebaxçur yeno menaya “awa ceneti”. İskender, hekimê xu Filikosi ra vano “Şıma nêşkayi decanê mı rê şifa bıvini, şifa çemê ceneti yê Homayi ra ameya. Cad mı rê itya dı yo kela vırazi u name pa nani “Cebaxçur”. Hiri sey u pancês roci dı kela vırazeni u nameyê “Cebaxçur”i nani pa (Kahraman & Dağlı,1999:135).

Goreyê yo riwayeti Îskendero Pil wexto ki şino sefera Îrani, yo serr Çolig dı maneno u beno nêweş. Hekiman ra yo vano ki itya dı awa heyati esta. Eke ina aw ra bıwero wı beno weş. Îskendero Pil ina aw ra weno u beno weş. Cuwa pey emır dano u nameyê Cebaxçuri nano ina mıntıqa. Ino name dinê Makdisi dı yeno menaya “awa ceneti”. Ina mıntıqa goreyê tarixan ini nameyan gena: Cebaxçur (Awa cenet, Tewrat u İncil dı awa pak), Çolig(Rez, baxçe) u Bingol (Tektaş, 2008:348).

Tewirê efsane zey cuyayış, baweri, erc ueb. kulturê şari ra melumat ihtiya kenı. Ini efsaneyi ki nameyanê Çoligi ser dı yi kulturê Çoligican dı ca u muhimiya aw işaret kenı. Aw ini efsaneyan dı elemeno esas o. Çolig welatê Zazayan o, efsaneyi ki derheqê Çoligi dı vaciyeni cu u kulturê Zazayan ra melumat dani. Ma ina xebat dı mıntıqaya Zazayanê Çoligi ra efsaneyi ki awan ser vaciyeni aredayi u kulturê Zazayanê Çoligican dı cayê inan nawiti. Aw, cuyê Zazayanê Çoligi dı muqedes hesabiyena. Aw ina mıntıqa dı biya yo kult. Aw tiya dı çımeyê heyati ya, şifa ya, bereket a, weliyanê Homayi ra yo işaret a, ge ge yo sırr a u teyna holan ra xu mocnena. Şarê Zazayan doruverê awan ca dayo xu, her merheleya cuyê xu dı awan ra istifade kerdo u kulturê xu dı zaf ca dayo cı. Çolig dı gol, hêni u ro ya zi layan ser zaf efsaneyi vaciyeni. Ini efsaneyan dı cuyê Çoligican dı cayê awan xu belli keno.

1. Efsaneyê ki Golan Ser Vaciyeni

Anadolu dı golan ser zaf efsaneyi yeni vatış. Aziz Ayva tezê xu yê lisansê berzi “Anadolu

Göl Efsaneleri (İnceleme-Metin)” dı, dı sey ra zêd efsaneyê golan ê Anadoliyi etud kerdi u ê hetê mewzu u motifan ra hına tesnif kerdi:

- a. Efsaneyê ki çımeyê golan izah kenı
- b. Efsaneyê ki vatışê “goli hesıran ra ameyi meydan” seri
- c. Efsaneyê ki golanê maseyinan ser yeni vatış
- ç. Efsaneyê ki Koroğlu u hezar golan ser yeni vatış
- d. Efsaneyê ki Gola Tortum u Çırrê yê ser yeni vatış
- e. Efsaneyê ki golanê guninan ser yeni vatış
- f. Efsaneyê name girotişê golan ser yeni vatış
- g. Efsaneyê ki derheqê “golê bêbınan “ yeni vatış
- ğ. Efsaneyê ki mexluqatê istisnayı ser yeni vatış
- h. Efsaneyê ki wahirê golan ser yeni vatış
- ı. Efsaneyê ki bajari bınê golan dı yi u xezineyê inan ser yeni vatış
- i. Efsaneyê ki gırawa gol u hikayeyê eşqi ki itya dı cuyiyayi ser yeni vatış
- j. Efsane u baweriyi ki awa şifayin ê golan ser yeni vatış
- k. Hikaye/efsaneyê eşqi ki doruverê golan dı yeni vatış
- l. Efsaneyê ki serê gol ra pay şiyayış ser yeni vatış (Ayva,2007:192).

Tesnifê Eziz Ayva ra maddayê ç,h,g,ğ,j hetê mewzu ra aredayişê ma dı zi est i. Çolig dı goli zaf i. Nameyanê Çoligi ra Bingol nameyê xu ini golan ra girot. Kıtabê Ewliya Çelebi “Seyahatname” dı golanê Çoligi ra nameyê vist u hot golan pa westfanê xu ca geni, inan ser têki efsaneyan zi neqıl beni(Kahraman & Dağlı,1999:135-141). Ma zi derheqê efsaneyê golan ê Çoligi dı şeş hebi efsaneyi aredayi. Efsaneyê ino qısım hınayi:

1. 1. Gola Gerindal

Gola Gerindal Kuyê Şabon dı, hududê Çoligi u Pali dı ya. Gola Gerindal ser ini efsaneyi vaciyeni:

Ina gol nameyê xu “gerr” ra girot. Esilê nameyê ina gol gerrdol a yani dola gerrin a. Wextê verinan dı kamci

heywan gerr vetên, berdên ina gol u heywani biyên weş. Ina gol ser yona xîsus zi hîna yo: Vani binê ina gol çin o. Yo nire erzeni gol. Ino nire dewa Horsel ê Pali dı veciyeno (V. 11).

Rocêk yo espar yeno kişta gola Gerindal dı arisiyeno. Espar mayina xu uca dı giredano. A hel gol ra yo yaxte veciyeno u mayina ey dır temas keno. Serra bin mayin yo cane ana. Espar mayina xu pa cane geno şino verê gol. Yaxne heyna gol ra veciyeno u caneyê xu geno şino(V. 6).

1. 2. Gola Keyna

Gola Keyna dewa Maton(Balpınar) dı ya. Ina gol ser ini efsaneyi vaciyeni:

Yo zeman Rusi yeni Çolig. Dew dı yo keyna biya ki rındiya xu ra meşhur a. Rusi çim verdeni cı u koweni a keyna dıma. Keyna yena serê gol, hin ca çin o birema. Keyna Homa rê dua kena u xu erzena zerreyê gol. Gol zaf xorin a, vani binê gol çin o. Inay ra çew dıma nêşino. Keyna sebiya çew nêzano, labelê ina mesele ra nameyê gol bı “Gola Keyna”(V. 15).

Yo mêrik yeno verê Gola Keyna. Uca dı astora xu giredano, desmacê xu geno nımac keno. A hel gol ra yo astor veciyeno. Ino astor sur o, çareyê ey sıpi yo, lıngi ey zi xerxalin i. Astor şino erziyeno astora ey ser u dıma xu dano gol rê beno vin. Yo serr sera şına, astora mêrikı yo cane ana. Ino cane eyini qeydeyê o astori sur o, çareyê xu sıpi, lıngi xu xerxalin i. Cane ehınd rınd o ki herkes yeno dormaleyê ey geyreno u ey mêrikı ra wazeno. Mêrik reyna astora xu u cane geno şino verê gol. Reyna desmac geno, nımac keno u gol ra astor veciyeno. Astor yeno verê cane buy keno, cane zi xu saweno pıra u piya şını gol u beni vin. Mêrik astora xu geno yeno dewican ra ina mesele vano. Dewıcı vani “A gol, Gola Keyna ya, binê yê çin o.”(V. 15).

Hem Gola Gerindal hem zi Gola Keyna ser gol ra astor veciyeno. Alptekin gore motifê astoro ki aw ra veciyeno eyro ma zêd ra destananê Tırkan ê Asyaya Miyanin dı vineni(Gola Issig ê Kırgızistan dı zey inan esti) Anadolı dı zi cayanê kıfşan(Ardahan-Gole, Mersin Gulnar) yeno ma ver. Ge ge zi herında astori ga geno. Astorê Koroğlı zi neticeyê temasê mayına ki aw ra veciyena u astori ameyo dınya. Erzingan dı Gola Aygır dı zi gol ra yo yaxte veciyeno, mayinan dır temas keno u gol dı beno vin (Alptekin, 2018:103-104).

1. 3. Gola Qılıcı

Gola Qılıcı dewa Oğnit ê Kanireş dı ya. Vani nire eşt zerreyê ina gol, nire gola Ezizan(Sudurağtı) dı veciya. (V. 10)

1. 4. Gola Qulingi

Gola Qulingi dewa Hezarşah ê Boglon dı ya. Ina gol nıka bı nameyê Yüzenada biya meşhur a u her serr bı hezaran turisti yeni ina gol ziyaret keni. Ina gol ser hîna vani:

Verco ina gol dı qulingi zaf bı. Inay ra tera vani Gola Qulingi. Vani binê Gola Qulingi çin o. Dewa Hezarşah dı Gola Ağon esta. Vani yo nire eşt ina gol, nire Gola Qulingi dı veciya. Ini wırd goli yobinan ra zaf dur i(V. 13).

Efsaneyanê Gola Gerindal, Gola Qılıcı u Gola Qulingi dı yo nire erziyeno gol, nire yona gol dı ya zi yo çem dı veciyeno. Tiya dı nire eğleb zey motifanê “ tas, zel ueb. ki hêni dı beni vin” yo. Labelê nire bêğeyr golanê Çoligi sobina cayan dı nêviyereno ya zi ma raşt nêameyi. Nire wasıtaya cıt o, heywananê cıt rê yo bend o u bêşık tiya dı kar u gureyê Çoligican ifade keno. Nire yo wasıtayê gırd a, ma gore yona ca dı veciyayışê nireyi gırdeyê ya zi hirayiya qenala bınardi işaret keno u dereceyê pabestışê golan mocneno.

Ino tewır motifi zaf cayan dı viyereni. Sakaoğlı gore çimeyê ino motif çin o ya zi ino motif ça ra ameyo hema belli nê yo. Sakaoğlı ino xîsus dı çend hebi metnanê efsaneyan etud keno u bı kılmi hîna dano:

1. Tasa ki Qıbrıs dı yo hêni dı yena vinayış, Kuyanê Toros dı zerreyê yo hêni dı kowta.
2. Zela ki Kuyanê Torosi dı kowena zerreyê hêni, awa İvriz dı yena vinayış.
3. Tasa ki kowta birê Zemzemi, yo mudet ra pey birê Tırba Şemsi ki Konya dı yo dı yena vinayış.
4. Heciyo Konyayıco ki tasa xu vıst birê Zemzemi, ina tas welatê xu dı hêniyê Pêxamberi dı vineno.

5. Çonqala ki Çemê Tuna dı biya vin, Kaynarca(Kırklareli) dı yo çime dı yena vinayış.
6. Simer u zığalo ki Demirkapıyo verê Tuna dı ameyi rokerdiş ariyanê Dona, Pınarhisar u golanê Çekmece dı veciyeni.
7. Cısnê Maseyanê Tuna golanê Çekmece dı zi aseni.
8. Awa tay ariyan ê mıntıqaya Kırklareli Çemê Tuna ra yena. Çünke inı awan dı maseyê Çemê Tuna aseni.
9. Simer u zığalo ki Çemê Tuna dı ameyi rokerdiş ariyanê Dona, golanê Çekmece u Pınarhisar dı veciyeni (Sakaoğlu,2018:99).

2. Efsaneyê ki Awanê Binan Ser Vaciyeni

Çolig dı hênıyan u awan ser zaf efsaneyi yeni vatiş. İnı efsaneyan dı çend xısusı zaf xu belu kenı. İnı ra yo vatişê awa heyatı yo. Wextê verinan ra miyanê Çoligican dı baweriya estiya awa heyat esta. Kami ra gore Laya Maton, kami ra gore Laya Hemaman, kami ra gore awa Merga Mir kami ra gore zi awa Ku Şerevdin dı çimeyê awa heyatı esto. Labelê ino yo sırr o çimeyê awa heyatı kamci aw dı yo çew nêzano. Xora efsaneya golê henzaran dı zi çimeyê awa heyatı vin beno u çew hin nêzano kamci gol a. Yona xısusı zi hına yo: Munasebetê weliyanê Ellahi u awan ser ra şarê ê mıntıqayan inı hênıyan u awan muqedes hesıbneno. Mavac awa Ku Şarık hem Siwun, hem Qerebegan, hem zi Palı dı meseleyê Şarık u Şiwan ra muqedes hesıbiyena. İnı efsaneyan dı zafın ra keremat esta. Efsaneyê ino qısım hına yi:

2. 1. Awa Anqabir

Awa Anqabir qezaya Diyarbekir Hêni dı ya, la baweri gore ina aw çimeyê xu Ku Sipi ra gena. Ku Sipi zi benateyê Palı u Darahêni dı yo. Ina aw ser dewanê Darahêni u Hêni dı hına yo efsane vaciyeno:

Yo ağa awa Anqabir vineno. Aw zaf weşê ey şına. Çimeyê aw meraq keno labelê nêşkeno ca kero. Rocêk yo luli awa hêni ra yena. Ağa vano esilê hêni ino niyo, yona ca dı yo. Ina aw binê kuyan ra yena u zaf a. Ağa luli dêş ra alıqnenno u heme ca dı geyreno wahirê luli. Rocêk yo şane yeno keyeyê ağayı u serê dêş dı luli vineno. Şane ağayı ra vano ina luliyê mın o. Vano ez Ku Sipi dı dewar çerinena. Helak mı hêni ra aw werd, luli kowt zerrê aw vin bı. Ağa dı hebi merdımânê xu şane dır şıraweno. Ağa inan temi keno, vano serê hêni bıgirên u şaneyi zi bıkişên. Ağa dı hebi merdımânê xu zi inan dıma ray keno. İnı ra zi vano merdımı ki şane kışeni, şıma zi inan bıkişên ki hin çew cayê hêniyi nêzano. Ino qeyde şane zi merdımı ki şahid biyi zi yeni kıştış u çimeyê awa Anqabir beno sırr(V. 8).

Ma cor dı golanê Çoligi ser nireyo ki vin beno ra behs kerd u Sakaoğlu ra tas ya zi zela ki vin bena yona ca dı veciyena ser melumat neql kerdbı. Tiya dı zi Ku Sipi dı yo zel vin bena u qezaya Hêni dı veciyena. Ku Sipi dı Ziyara Şariki esta u hem miyanê Zazayanê Çoligican hem zi Zazayanê mıntıqayanê binan muqedes hesıbiyeno. Ina aw çimeyê xu Ku Sipi ra gena. Tiya dı Ku Sipi qıymet u kaliteyê aw zêdneno. Zel zi kar u gureyê Zazayan mocneno. Zazayi verco ku u wareyanê berzan dı cuyeyni u şaneti kerdên.

1. 2. Awa Heyatı

Çoligi dı awa heyat ser baweri hema zi esta. Derheqê Hz. Xızır dı Çoligi dı hına yo baweri esta: Vani hiri tenan awa heyat werda, Hz. Xızır inan ra yo(V. 2). Ina aw zi Çoligican gore mıntıqaya Çoligi dı yo aw a, la çew nêzano ça dı ya u kamci aw a. Ma tiya dı mıntıqaya Çoligi ra awa heyatı ser, dı hebi efsaneyan neqıl kenı:

Yo seydkar yo zarc kışeno u zerreyê dere dı yo gol dı şuweno. Zarc roneno u destan u riyê xu şuweno. A lehza dı zarc bena weş u firena. Seydkar ca verdeno yeno keyeyê xu. Qıcı ey oniyên tera riyê xu biyo pak, nur ameyo ser. Seydkar verco nêweş bı, riyê ey dı pijik bı bı. Seydkar vano riyê mı biyo pak, zarc zi firaya şı, a aw dı çik est o, a awa heyatı ya. Seydkar dono ra şino hetê a gol. Oniyeno ki her ca gol i, kamci gol a nêzano(V. 7).

İskendero Pil yeno Çoligi u zaf nêweş o. Dı hebi nasırı leşê ey dı veciyayı u hekimi nêşkayı cı rê daru bıvin. Merga Mir ra aw ani dani cı u İskender beno weş. Vano ina awa heyatı ya. İskender uca dı Dıza Simoni vırazeno u pê kanalan Merga Mir aw ano uca. Badê cu pê a aw a mıntıqa dı hêgayan aw dani. (V. 14)

2. 3. Awa Kuyê Şariki

Kuyê Şariki hetê Zazayanê Siwanican, Hêniyican, Paliyican u Qerebeganican ra muqedes hesibiyeno. Uca meqamê Şarık Şiwani yo. Serê ku dı aw çın a, labelê wextê verinan ra uca dı estiya awa nımıteyi ra behs beno u ina aw ser efsaneyi vaciyeni. Yo varyantê efsaneya Şarık Şiwan gore Şarık u Şiwan way u birayê cı yi. Şarık Diyarbekir dı yo ağayi het dı şaneti keno. Her roc pa heywanan fireno yeno Ku Sipi, uca dı heywanan çerineno u reyna fireno beno keyê ağayi. Rocêk ağa Şariki taqib keno, yeno Ku Sipi. Oniyeno Şarık pê sel aw ano u cami vırazeno, waya ey Şiwan zi howz vırazena. Seni ki ağayi vineni wırd zi uca dı ğeybiyeni, inşaate cami nêmcet maneno u aw howz zi uca dı şına erd u bena vin. İnka çew nêzano aw ça dı ya(V. 1).

Kami dewican gore efsaneyê awa Kuyê Şariki awa howz a ki erd ro şiya war u biya vin ra çimeyê xu geni. Raşt a uca dı aw çın a, ku zıkuzıwa yo. Labelê baweriya şari gore uca dı yo awa muqedes esta u nımıte ya. Ina aw ancax merdımı ki zerriyê cı pak a, bê gune yo, merdımê Homa yo vineno. Sobina çew nêşkeno ina aw bıvino. Dewanê Ku Sipi dı awa Şarık ser zaf efsaneyi yeni vatış. İn an ra têki hına yi:

Serê Kuyê Şariki dı yo aw esta, kam layıq bı vineno. Dewa Hemsor ra Mıh Cunik(Sofi Cunik) şino serê Kuyê Şariki, ina aw vineno. Uca dı şarê wer ra Ekragıcı(Ekrag dewa Pali ya) tera cayê aw perseni, Sofi Cunik inan ra nêvano. Vano ina awa Siwanican a, meşt u biro mı ra pey belka ihtiyacê inan koweno cı. ”(V. 9).

Vani Kuyê Şarık dı yo aw esta, zafin diya. Said ma zi diya. Said hema qıc bı, teyna dewar berd Kuyê Şariki. Hindek mend, mend u dewar ard. Ame va, “ Daye, hetê Evdalon ser yo aw yena u heyna şına erd. ”. Mı va “ Tı ver nêşi, biney nêwerd tera, tu yo dua nêkerd? Eke tı dest u riyê xu bışuyi. A aw herkes nêvineno, holi Ellayi vineni. O ki hol nêyo nêvineno. ”(V. 2)

Ku Şarık zıkuzıwa yo. Vani uca dı yo çırr esta. Çew ra nêasena. Kam ki saf o, zerriya cı zaf temiz a, nawiyena cı. Wextê Usmaniyan dı yo mulazım u dı leckerê ey şını leweyê Şariki krokiyê kuyi veceni. Taştare diyeno, beni teyšan, awa inan qediyena. Mulazım leckeranê xu ra vano hê bıgeyr bionên ina mıntıqa dı aw esta? Bıney aw bıyari, ma hem bıweri hem zi xu rê desmac bıgir u nımac bıkeri. Wırd leckeri kowen ti rey ey cayan ra geyreni nêgeyreni aw nêvineni u yeni mulazım ra vani ina mıntıqa dı aw çın a. Mulazım vano şıma tiya dı ronışên, ez zi bion cı. Mulazım mataranê xu geno, hetê Siwun ser des metreyi ya yeno war ya nêyeno war, onino yo çırr ha uca dı ya. A çırr ra aw weno, destmacê xu geno, mataranê xu zi dekeno u şino verê leckeranê xu. Leckeri mat maneni. Vani ma heminê mıntıqa geyrayi, şiyi uca zi, ma aw nêdiyi, tu seni di(V. 8)

Yo bacenağê mı Evdalunıc bı. Nameyê ey Nusredin bı, Nusret Tanırlar. Ina mesele ey mı ra va. Vano ez bı xu şiya Ku Şariki. Rocê a Ziyara Şariki belli yo, ma şiyi uca. Palı ra Xasbegıc, Seraçuric, Lekic; dewanê ma ra Evdalonic, Xeylonıc ueb. pêro mıntıqayan ra ame bı. Awa ma qediya, ma bı teyšan. Xasbeg ra yo heci bı. Yo fıraq waşt u girot hetê Palıyi ser şı. Des metreyi ya şı ya nêşi fıraqê xu kerd pır aw u ame. Milet tera va tu ça dı aw dekerda? Tı vani çırr ha tiya dı ya, ma geyrayi nêgeyrayi çırr nêdiyi. Ina meseleya layıqê ya. Gereka iman, itiqad insan dı bıbo(V. 8).

2. 4. Çırr Kason

Çoligi cayo kuye yo. Aşmanê wesari dı vor heliyena, varan vareno u kuyan ra aw yena war, çırrı yeni meydan. Bilhesa aşmanê wesari dı çırrı zaf i, la amnan dı ekseriyetê inan peyseni. İn an ra yoyi zi Çırrê Kason o. Ino çırr ser şeklê fıqra hına yo efsane vani u ina efsane ser pê Kasonıcan yari keni:

Berzeyê Çırrê Kason pancas şeşt metre esto. Vani dewıcı berzeyê çırr meraq keni. O wext metre çın bı. Dewıcı şını serê kıftanê yobinan u pê qamanê xu berzeyê çırr peymaweni. (V. 12)

2. 5. Çırrê Sofi Şekeri

Sofi Şeker yo weliyê Homa yo, yo wext pa talebeyan xu Gola Şekeran(Xeylan/Gerçekli dı ya) dı cuyayi. Ino sebab ra Gola Şekeran a mıntıqa dı muqedes hesibiyena. Efsaneyan gore uca dı yo çırr zi esto, la herkes nêşkeno bıvin. Ma ina çırr ser hına yo efsane areda:

Xeylan dı Gola Şekeran dı yo çırr esto. Tera voni Çırrê Sofi Şekeri. Kam hol bı, merdımê Homayı bı vineno.

Kam zi hol niyo u şiro verê çırri, çırır cad peyseno. Mı ina aw nêdiya, la mı honê xu dı diya. Honê mı dı çırır vıraşte bi la zıwa bi(V. 2).

2. 6. Hêniyê Çimgırote

Hêniyê Çimgırotê merga dewa Kason Merga Musayan dı yo. Dewıcı çimeyê hêni meraq kenı, pê puşê kureki fekê hêniyi geni u yo dol vırazeni. Badê cu fekê hêniyi abeno u puşê koreki dewa Şıxmıran ê Palıyi dı veciyeno. Hêniyê Çimgırote u Şıxmıran yobinan ra zaf dur i(V. 12).

2. 7. Hêniyê Muso

Hêniyê Muso dewa Kaso dı yo. Awa hêniyê Muso şıfayın a. Serê hêni dı yo ziyaret est o. Vani uca dı yo merdımı cılsıpi est o ki zafın diyo. Wexto ki şını serê hêniyi merdımı cılsıpi beno vin. Yo cini serê sıbayı seba awa meşki şına serê hêniyi, uca dı yo dewicê xu(Mıh Kali) vinena ki o dewic rewna merdo. Mêrdeyê aye tera vano çiyeko tu diyo ziyaretê hêni yo u şeklê Mihê Kali nawıto tu. Wext verinan ra vani yo hew awa gunin tera ameya(V. 12).

2. 8. Hêniyê Rızo

Hêniyê Rızo dewa Rızo(Harmancık) ê Darahêni dı yo. Baweriya şari gore ino hêni ser ziyaret esto u hêni muhefeze keno. Ino hêni ser hına efsaneyi vaciyeni:

Vısturi veyva xu raykena aw. Veyv şına oniyena ki hêni ra çılka aw niyena. Tersa vısturi ra zi nêeftana ageyra. Veyv uca dı bıney vındena, aw yena. Veyv elba xu kena pırr u yena keye. Vısturi a aw dekena meşk. Meşk şaneni u kenı veng. Oniyeni ki pêro run o. Vısturi veyv ra persena, vana tu ina aw ça ra arda? Veyv meseleya aw vana. Vısturi a aw erzena keyeyê xu, embaranê xu, dana bızanê xu. Bereket kowen keyeyê inan u beni zengin. (V. 3).

Hêniyê Rızo u Hêniyê Şirko bırayê yobinan i u wırd zi xas i. Seba aw lec kenı. Xasê Hêniyê Rızo destê Xasê Hêniyê Şirko qerıfıno u aw tera geno. Inay ra awa Hêniyê Rızo zaf a, awa Hêniyê Şirko tay a. Destê Xasê Hêniyê Şirko aw dı yeno Rızo, dewıcı defın kenı. Nıka zi yo ziyaret o u ser dı çaput giredani u dua kenı(V. 3).

Kel Hın Ağa, Rızonıc o. Yeno Hoka Sayer dı yo dew roneno. Yo şaneyê ey, wextê taştarey dewari beno Hoka Sayer dı meşel keno. Oniyeno miyanê dewari ra yo kel şino bıne ğabi(dırrıkêr), weta yeno u erdişê keli hi ya. Şane bı meraq koweno keli dıma u şino bıne ğabi. Oniyeno ki yo aw yena ehınd serdın a ki zey cemed a. Vano tiya dı aw çin a ma bıwer, keli aw ca kerd. Şane yeno Kel Hın Ağa'yi ra vano. Ağa emır dano xızmkıran xu. Ğab bıneni, şını qayme, raseni kerreyê Rızo u uca dı çimeyê aw vineni. Kel Hın Ağa dewa xu Hoka Sayer ra nano hewa, Rızo dı roneno(V. 8).

2. 9. Hêniyê Qênıl

Ino hêni dewa Muradan ê Darahêni dı yo. Ino hêni ser wext verinan ra hına yo efsane vaciyeno:

Verco Muradanıcı dere ra aw ardên, dere bıney dur bı. Rocêk heywanan veradani. Yo bız şına bıne gemi, bız yena ki erdişê bız bıya çamur. Roca bıne a bız gıre dani, sol dani cı, veradani u taqıb kenı. Bız şına miyanê gemi, şına çimeyê aw ser aw wena. Dewıcı a aw vineni u ani Muradan(V. 4).

2. 10. Kafır Dere

Aw tımotım heyat nêdana, ge ge zi heyat gena u qehir dana insanan. İnsani bı dec u qehir xu bêçare maneni, zot dani u intıqamê xu geni. Efsaneya Kafır Dereyi ino çeşid yo efsane yo:

Kafır Dere mabeyne dewanê Qeraj u Kuertev ra yeno, şino deşta Çoligi dı awa Sayer u Kadran dır kowen têmiyan. Yo wexto verin dı wısar dı varan zaf vareno. Laser yeno, yo lac zerreyê dereyi dı koweno laser vera, aw dı şino u beno vin. Dadiya ey feryat u figan kena. Dereyi ra vana “Kafır, kafır tu lacê mı berd, tı gereka kafır bımani. ”. Vani nameyê dereyi uca ra mend. Nıka herkes o dereyi ra vano “Kafır Dere”(V. 5)

Netice

Ma ina xebat dı şeş hebi efsaneyi golan, panc hebi efsaneyi hêniyan, panc hebi efsaneyi awê nımıte ki teyna holan ra asena, dı hebi efsaneyi awa heyati, yo efsaneya çırri u yo zi efsaneya dereyi neqıl kerdi u inan ser xebıtiyayi. Hem çeşid hem zi omare îni efsaneyan hetê awan ra zengineyê mıntıqaya Çoligi ramocneni. Ini efsaneyan dı aw zey muqedesey, şifayın, serdıney u kaliteyi bı çeşid wesıfanê xu ca u qıymet gena. Yo efsane dı zi aw qetılkar a u biya muhatabê zotan.

Efsaneyi awan ê mıntıqaya Çoligi dı aw ge ge yo sırr ra u cayê aye belli nêyo. Ge ge zi cayê aw belli yo, la herkes ra nêasena, ancax merdimê layiqi vineni. Tiya dı aw dereceyê itiqad, holi u pakiyê insanan eşkera kena. Efsaneyan dı têki hêniyi yo weliyê Homayı dır eleqedar i, seke hetê inan ra muhefeza beni. Ini cayan dı yo kalo erdişsıpi ya zi kalo cılsıpi xu nawneno. Ino hal baweriya dinê İslami ra yeno u muqedesey dano awan. Çımeyê awanê serdin u kaliteyin timotım biyi sebebê meraq i. Yo ağa, ya zi dewıcı geyreni çımê aw u bı maharet u tecrubeyê xu çımeyê aw vineni. Hetê golan ra zi mıntıqaya Çoligi zengin a. Zey Gola Gerindal u Gola Keyna goli sırrin esti ki miyanê inan dı yo yaxteyo istisnayı veciyeno. Reyna goli Çoligi ekseriyet yona gol ya zi aw dır binê erdi dı yobinan ra pabesteyi. Motifê nire golanê Çoligi dı zaf viyereni. Ino motif gore yo nire erzeni gol, nire yona gol dı ya zi aw dı veciyeno. Bı ino motifi baweriya “binê gol çın o” peyda bena. Ge ge aw zırar dani şari u efsane dec u qehirê şari ser vaciyena. Ini efsaneyi kultur u cuyê şarê Zazayan ê Çoligi ra melumat dani, erc u baweriya şari mocneni, derheqê kar u gureyê şari rê fıkr dani.

Çımeyı

Kıtabi:

Arda, Akif (2006), *Bütün Yönleriyle Çewlik-Bingöl*, İstanbul, Doz yayıncılık.

Çağlayan, Ercan (2008). *Bingöl (Çapakçur) ve Çevresinde Ermeni-Müslüman İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi.

Kahraman, Seyit Ali ve Dağlı, Yücel (1999), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 3. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (1978), 101 *Anadolu Efsanesi*, İstanbul, Damla Yayınları.

Soylu, Hasbi (2003), *Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma: Bingöl*. Erzurum, Aktif Yayınevi.

Tektaş, Şevket (2008), Bingöl İlinin Tarihteki Yeri, Tarihsel Gelişimi, Coğrafi Yapısı ve Ekonomisi, *II. Bingöl Sempozyumu*, 347-350.

Çımeyê Fekki

1. Ahmet Seçer, 1965, Kelaxsi/Darahêni(Doğanlı/Genç), Mektebo Verin, Pilanê xu ra Şınawıto. Kelaxsi dı Cuyeno.
2. Fatma Mumcu, 1947, Xeylano Kebir/Darahêni(Gerçekli/Genç), Mektebo Verin, Xanma Keyeyi ya, Xeylano Kebir dı Cuyena, Babiyê xu u Vıstureyê xu ra Şınawıto.
3. Fatma Pirinci, 1930, Rızo/Darahêni(Harmancık/Genç), Mekteb Nêwendo, Babiyê xu Dewıcanê xu ra Şınawıto. Gewıl dı Cuyena.
4. Harun Çağlayan, 1950, Muradan/Darahêni(Dilektaş/Genç), Mektebo Verin, Esnaf o, Pilon xu ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
5. Hıdır Baytemur, 1956, Kuertew/Çolig(Çukurca/Bingöl), Verlisans, Mala yo, Pilanê xu ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
6. Hüseyin Burulday, 1950, Şabon/Çolig(Şaban/Bingöl), Mektebo Verin, Muxtarı Teqawıt o, Cemaatê Dewa xu u Pilanê xu ra Şınawıto, Şabon dı Cuyeno.
7. İbrahim Bukan, 1963, Binziyar/Çolig(Altınışık/Bingöl), Lise, Cigêrayoğ u Esnaf o, Verinan ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
8. Mahsun Dinç, 1971, Sirbey/Darahêni(Servi/Genç), Lise, Teqawıt o, Dewicê xu Hec Şevket Dinç u Pilanê xu ra Şınawıto, Sirbey dı Cuyeno.
9. Mehmet İlge, 1941, Evdalon/Darahêni(Sırmayıya/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıto, Evdalon dı Cuyeno.
10. Mehmet Sait Koçak, 1949, Qelancıq/Kanireş(Kalencik/Karlıova), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Babiyê xu ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
11. Mehmet Siddık Karaarslan, 1955, Mire/Çolig(Bahçeli/Bingöl), Lisans, Melimo Teqawıt, Babiyê xu cematê dew ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.

12. Osman Tozkoparan,1956, Kaso/Darahêni(Günkondû/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıt o, Kaso dı Cuyeno.
13. Salih Öztaş,1982, Lisans, Hezarşah/Boglon(Hezarşah/Solhan), Lisans, Melım o, Extiyaranê Mıntıqaya xu ra Şınawıtı, Boglon dı Cuyeno.
14. Yılmaz Levent(Hasan Levent), 1937, Şenig/Çolig(Simani/Bingöl), Mektebo Verin, Pilanê xu ra Şınawıtı, Çolig dı Cuyeno.
15. Zeki Hasanoğlu, 1946, Heziron/Çolig(Haziran/Bingöl), Mektebo Verin, Soferti Kerdên u Deyirbaz o,Verinan ra Şınawıtı, Çolig dı Cuyeno.